

*Шостак Д., студентка
Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир*

*Науковий керівник – Краснобока Т.В. к. філос..н., доцент
Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир*

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ОМБУДСМАНА В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Одна з ключових функцій держави полягає у формуванні ефективного механізму, здатного захищати людину від зазіхань на її права та свободи, а у разі порушення – сприяти їх відновленню. Важливим напрямом правозахисної діяльності держави є створення та підтримка незалежних органів та інституцій, відповідальних за захист прав людини, забезпечення їх функцій та надання можливостей громадянам звертатися зі скаргами. Таким інститутом в Україні став Уповноважений Верховної Ради з прав людини (омбудсман), що є сучасним прогресивним компонентом системи гарантій прав і свобод людини. Він характеризується науковцями як неформальний, деполітизований, субсидіарний [3, с. 20].

Під поняттям омбудсман, або омбудсмен (зі шведської ombuds – представник) розуміється посадова особа (парламентський представник), що здійснює контроль над органами виконавчої влади у сфері дотримання прав людини [6, с. 139].

У світовій правозахисній практиці вперше інститут омбудсмана як «омбудсмена юстиції», тобто «представника народу», «захисника громадянина», з'явився в Конституції Швеції 1809 р.

В українській правозахисній практиці інститут омбудсмана є відносно молодим. Ст. 101 Конституції України визначає, що Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, ст. 55 гарантує право кожного на звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [1]. Правовий статус, права та обов'язки, гарантії забезпечення діяльності омбудсмана визначені нормами Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. [4].

З 1 липня 2022 р. Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини призначений Дмитро Лубінець.

В Україні омбудсман як елемент законодавчої влади володіє контролюючими повноваженнями щодо органів виконавчої влади та їх посадових осіб, наділений контрольно-наглядовою та правозахисною функціями. Його рішення мають рекомендаційний характер, не скасовують або зобов'язують перегляд рішень органів публічної влади. Крім того, Уповноважений готує пропозиції та зауваження до проєктів нормативно-правових актів, норми яких регулюють реалізацію прав і свобод людини в Україні.

Щороку омбудсман оприлюднює звіт про стан додержання прав і свобод осіб у державі шляхом представлення доповіді перед Верховною Радою України, у якій міститься інформація та статистика щодо випадків порушень прав і свобод людини і громадянина, зокрема з 2022 р. в умовах повномасштабної війни одним із стрижневих напрямів роботи інституції стали права громадян, які постраждали внаслідок збройної агресії проти України.

За даними щорічної доповіді за 2023 рік, у 2023 р. В Україні відбулося зростання більш ніж удвічі кількості колективних та індивідуальних звернень громадян, щодо яких Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини вживалися заходи реагування, а також надавалися висновки та рекомендації, спрямовані на поліпшення стану забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Найбільша частка (54,7 %) повідомлень щодо ймовірних порушень стосувалася громадянських прав, 13,8 % – соціальних прав, 10,1 % – прав дитини [2, с. 7].

Розвиток та удосконалення інституту омбудсмана в Україні призвели до появи так званих альтернативних або спеціалізованих омбудсманів, які покликані захищати права окремих категорій людей, а саме:

- Уповноваженого Президента України з прав дитини (з 2021 р. – радника-уповноваженого Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації);
- освітнього омбудсмана (посадової особи, на яку Кабінетом Міністрів України покладається виконання завдань щодо захисту прав у сфері освіти);
- бізнес-омбудсмана (Ради бізнес-омбудсмана – недержавного консультативно-дорадчого органу);
- страхового омбудсмана (Громадської спілки «Український страховий омбудсмен»);
- поліцейського омбудсмана (управління забезпечення прав людини Національної поліції України).

Найближчим часом планується запровадження інститут військового омбудсмана – представника Уповноваженого Верховної ради з прав людини в системі органів сектору безпеки й оборони [5].

Поява таких «некласичних» моделей інституту омбудсмана, на думку дослідників, не змінює його сутності та основного призначення – відновлення порушених прав громадян, створення аури довіри між громадянами та органами державної влади [6, с. 141].

У сучасних політичних і соціально-економічних реаліях пріоритетами діяльності Уповноваженого стали адвокація створення нових міжнародних механізмів та майданчиків для захисту прав людини в Україні, інформування міжнародних партнерів і світової громадськості про факти грубих порушень прав людини та воєнні злочини, вчинені представниками держави-агресора стосовно мешканців України. Запрошення у вересні 2022 р. Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини приєднатися до Європейської мережі Омбудсманів (ENO) засвідчило визнання євроінтеграційної роботи інституції з наближення стандартів додержання прав людини в Україні до стандартів ЄС.

Таким чином, інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є важливим позасудовим механізмом захисту і гарантії прав і свобод людини і громадянина на сучасному етапі розвитку України як правової держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top>
2. Омбудсман України. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. 334 с.
3. Пирога І., Кадебська Е. Інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в системі гарантій конституційних прав і свобод. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2023. № 1 (64). С. 19–25.
4. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#top>
5. Умеров: В Україні з'явиться військовий омбудсмен, на посаду вже є декілька кандидатів. *Українська правда*. 2024. 18 листопада. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/v-ukrajini-zaprovadyat-posadu-viyskovogo-ombudsmena-304920/>
- Чістякова І. М., Кривдіна І. Б. Інститут омбудсмана в Україні: історико-правовий аспект. *Інтелігенція і влада*. 2021. Випуск 35. С. 136–149.